

ผีตาโขน: จากศิลปะพื้นบ้านสู่ศิลปะสร้างสรรค์
ในพื้นที่วัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย
PHI TA KHON: FROM FOLK ARTS TO THE CREATIVE
ARTS IN DAN SAI DISTRICT'S CULTURAL AREA,
LOEI PROVINCE

ไทยโรจน์ พวงมณี^{1*} และณศิริ ศิริพริมา²
Thairoj Phoungmanee^{1*} and Nasriry Sriryparimar²

Received date: July 25, 2023

Revised date: October 17, 2023

Revised date: October 17, 2023

¹ รองศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

² อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

* Corresponding author, E-mail: thai-roj@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาการเปลี่ยนแปลง ผิดาโชน จากศิลปะพื้นบ้านสู่ศิลปะสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วัฒนธรรมอำเภอตาขัน จังหวัดเลย พบว่า ผิดาโชน เดิมเรียกว่า ผิดามคน เป็นองค์ประกอบหนึ่งในงานบุญหลวง ที่นำเรื่องราวมาจากตอนส่งพระเวสสันดรกลับเข้าเมือง โดยผีป่าที่เคยปรนนิบัติมีความอาลัยรัก จึงแฝงตัวกับชาวบ้านมาส่ง และหาสิ่งของที่พื่อนำมาปกปิดหน้าตาเพื่อไม่ให้คนที่เห็นกลัว แต่เดิมชาวบ้านทำ ผิดาโชนแบบเรียบง่าย ใช้วัสดุในครัวเรือนและชุมชนมาทำให้มีลักษณะอย่าง ผี เพื่อนำเข้าร่วมงานบุญหลวง ปัจจุบันผิดาโชนมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบใหม่ที่สร้างการรับรู้ถึงความยิ่งใหญ่ตระการตา และอลังการ ด้วยการ ใช้วัสดุสมัยใหม่ ลวดลายและการระบายสีแบบสมัยนิยม และเทคนิควิธีการ ทำแบบผสมผสาน โดยมีการกำหนดแนวความคิดการทำผิดาโชนที่ชัดเจน ภาพลักษณ์ของผิดาโชนจึงความเป็นแฟนตาซีมากขึ้น ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงผิดาโชนมีดังนี้ 1) คนในชุมชนมีทักษะศิลปะ สร้างสรรค์มากขึ้น 2) กระแสการจัดการท่องเที่ยวเชิงศิลปะวัฒนธรรม 3) ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีช่วยออกแบบ 4) พฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ที่ต้องการรับรู้ศิลปะวัฒนธรรมของชุมชน 5) การประกวดแข่งขันการวาด ภาพระบายสีเชิงสร้างสรรค์ และ 6) ภาครัฐมีการขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ : ผิดาโชน, ศิลปะพื้นบ้าน, ศิลปะสร้างสรรค์

Abstract

This article aimed to study the transformation of Phi Ta Khon from folk art to creative art in Dan Sai District's cultural area, Loei Province. The study revealed that Phi Ta Khon, formerly known as Phi Tam Khon (ghost following people), was a part of Bun Luang, a Buddhist merit-making holiday. The Phi Ta Khon ascribed a story to when Phra Vessantara decided to go back to the town. However, the forest spirits who used to serve him were sad and nostalgic. Forest spirits, therefore, disguised themselves with the villagers to send Phra Vessantara along with the parades and processions through the town. They had found something that could be used to conceal one's face so as not to frighten those who saw it. Originally, Phi Ta Khon's ghostly mask and costume were made with accessible materials that were easy to find in the community. Nowadays, Phi Ta Khon is changed into a new style that creates a sense of grandeur and splendor by using modern materials with modern patterns, colors, and techniques for blending. The Phi Ta Khon-making concept is clearly defined, so the image of Phi Ta Khon becomes more fantasy. The factors that caused the change in Phi Ta Khon were more creative artistic skills in the community, art and cultural tourism management trends, advanced design technology, tourists' behavior toward

arts and culture recognition, drawing and coloring contests, and the continuously driving tourism activities by the government sector.

Keywords: Phi Ta Khon, Folk Arts, Creative Arts

1. บทนำ

พื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยเป็นพื้นที่ชายแดนติดกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.) ที่มีความสัมพันธ์กันทางวิถีชีวิต การเมืองการปกครองมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะความเชื่อท้องถิ่นที่มีผีตาโขนเป็นวัฒนธรรมเชื่อมโยงไปสู่วัฒนธรรมปู่เยอ-ย่าเยอร่วมกัน สำหรับผีตาโขนแต่เดิมนั้นเป็นเพียงกลุ่มผีที่คนท้องถิ่นทำการตกแต่งหน้าตาด้วยสีธรรมชาติและเสื้อผ้าบนร่างกายแบบเรียบง่าย เพื่อการเข้าร่วมขบวนแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเสด็จกลับเมืองในงานบุญหลวง โดยมีการเล่าต่อกันมาว่า ชาวบ้านและกลุ่มผีป่าที่เคยปรนนิบัติพระองค์ต้องการเดินทางมาส่งเข้าเมือง ซึ่งผีป่าจะหาสิ่งของมาปกปิดหน้าตาของตนเอง เช่น หวด หรือเสื้อผ้าเก่าของชาวบ้าน โดยผีแต่ละตัวจะหาสิ่งปกปิดได้แตกต่างกันไป ดังที่พระครูปลัดสุราวุฒิ แสงมะโน, แสงอาทิตย์ ไทยมิตร, อัครเดช นีละโยธิน และอัจฉรา สารุ (2562) ระบุว่า ผีป่าที่อาศัยรักพระเวสสัตร นางมัทรี กัณหา และซาลี ได้พากันแฝงตัวรวมไปกับชาวบ้านเพื่อไปร่วมสังเสด็จ และตามคนไปทำบุญที่วัด จึงมีคำเรียกว่า “ผีตามคน” และกลายมาเป็น “ผีตาโขน” ในภายหลัง อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าเมืองแล้วผีป่าได้ตระเวนเที่ยว แม้ไม่ได้ทำอันตรายใคร แต่ด้วยความเป็นผีที่น่ากลัว เมื่อชาวบ้านไปพบเข้าก็สามารถทำ

ให้ตกใจกลัวได้ สำหรับผีตาโขนในมุมมองคนภายนอก หมายถึงคนที่สวมใส่ หน้ากาก และสวมเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายแบบรุ่มร่ามเดินร่วมกับชาวบ้าน และนักท่องเที่ยวในงานบุญหลวงที่มีการจัดงานขึ้นช่วงเดือน 7 งานบุญนี้มีการรวมบุญผะเหวดและงานบุญบังไฟไว้ด้วยกัน สำหรับผีตาโขนถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งในพิธีกรรมและในขบวนแห่พระเวสสันดร ส่วนอัตลักษณ์ของผีตาโขน คือสีสันทนของเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และความสนุกสนานจากลีลาการเคลื่อนไหวร่างกายอย่างมีจังหวะ ผสมผสานกับรูปแบบของเครื่องแต่งกายที่มีลักษณะเป็นริ้วและการต่อผ้าหลากสี และเสียงหมากกะแหล่งที่ผูกมัดกับเอว เมื่อผีตาโขนเดินท่าทางขยับ ตัวหมากกะแหล่งจะกระทบกัน จนเกิดเสียงดังขึ้นอย่างมีจังหวะที่เร้าใจ โดยจังหวะของเสียงจะสื่อสารถึงความสนุกสนาน ความสมัคสมานสามัคคี และการเข้าร่วมงานตามคติความเชื่อของท้องถิ่น โดยมีผีตาโขนที่จะถูกสวมใส่โดยคนในพื้นที่เข้ามาร่วมงานบุญหลวงจำนวนมากเป็นตัวแทนของชุมชน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ นั้น จะออกมาทำการละเล่นและล่อกลอนผู้คนตามบ้านในช่วงเวลากลางวันและกลางคืนด้วยงานบุญหลวง อำเภอด่านซ้ายนั้น คนทั่วไปและนักท่องเที่ยวมักเรียกว่า “งานประเพณีผีตาโขน” ด้วยเหตุที่ภายในงานมีกลุ่มผีตาโขนจำนวนมากเข้ามาร่วมการละเล่น และสร้างบรรยากาศให้สอดคล้องกับเรื่องราวที่ผีป่าส่งเสด็จพระเวสสันดรเข้าเมืองตามที่มีการเล่าขานสืบต่อกันมา ดังนั้นพื้นที่งานบุญหลวงจึงเต็มไปด้วยสีสัน เสียง และการเคลื่อนไหวของผีตาโขนหลากหลายรูปแบบกระจายไปทั่วบริเวณงาน นพพล แก่งจำปา (2562) กล่าวว่า การที่นักท่องเที่ยวรู้จักงานประเพณี “ผีตาโขน” นั้นมาจากการที่ภาครัฐทำการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวด้วยการใช้ผีตาโขนในการสร้างจุด

ขายและยกระดับให้มีความสำคัญ ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ผิดาโชนเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งในงานบุญหลวงเท่านั้น ดังนั้นกระบวนการสร้างการรับรู้ใหม่ให้นักท่องเที่ยวรับรู้ด้วยการใช้ภาพผิดาโชนเป็นภาพประกอบสื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ดังนั้นผิดาโชนจากเดิมหมายถึง งานบุญหลวงเป็นประเพณีท้องถิ่นที่คนเข้าร่วมเป็นคนในพื้นที่ การเปลี่ยนการรับรู้ใหม่ ผิดาโชนจึงมีความหมายถึง “ประเพณีผิดาโชนเพื่อการท่องเที่ยว” ซึ่งส่งผลต่อการรู้จักกันในกลุ่มนักท่องเที่ยวในประเทศและต่างประเทศ ดังนั้นชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชนได้มองเห็นประโยชน์ร่วมกันด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านการอนุรักษ์ จึงมีกิจกรรมสร้างการตระหนักรู้ถึงวัฒนธรรมผิดาโชนที่มีอัตลักษณ์กับการท่องเที่ยว โดยบทบาททุกคนในชุมชนคือ การร่วมมือกับภาครัฐและเอกชนในการพัฒนาศักยภาพบุคคลและพื้นที่ เพื่อผลักดันให้เป็น “พื้นที่การท่องเที่ยว” อย่างเต็มรูปแบบ อย่างไรก็ตามงานบุญหลวงถูกเชื่อมโยงกับความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น ดังนั้นก่อนเริ่มงานบุญหลวงนั้น ชาวบ้านจะร่วมกันจัดทำผิดาโชนขนาดใหญ่ 2 ตัว ที่เรียกว่า “ผิดาโชนใหญ่” เพื่อเข้าร่วมขบวนแห่และเป็นการสืบสานตามขนบที่เคยทำสืบต่อกันมา และผิดาโชนเล็กแบบดั้งเดิม หรือแบบใหม่ถูกทำขึ้นเพื่อสวมใส่เข้าร่วมงานบุญหลวงและการจำหน่าย โดยผู้ทำมีการพัฒนาความคิด และการทำให้สอดคล้องกับกระแสการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น เมื่อถึงกำหนดงานบุญหลวงชาวบ้านและผิดาโชนจะร่วมกิจกรรมประเพณีที่ได้กำหนดขึ้นอย่างเต็มที่ เมื่องานเลิกราลงไป กลุ่มผู้ทำผิดาโชนจะเตรียมตัววางแผนทำผิดาโชนในปีต่อไป เพื่อให้ผิดาโชนในปีหน้าปรากฏภาพลักษณ์ออกมาอย่างยิ่งใหญ่ และโดดเด่นถูกใจนักท่องเที่ยว

ผีตาโขนดั้งเดิมนั้นถูกทำขึ้นโดยชาวบ้านที่มีความเชื่อท้องถิ่น และความรู้ในการประดิษฐ์ด้วยการใช้วัสดุที่หาได้ในพื้นที่ เช่น หวดนึ่งข้าวเหนียว ทางมะพร้าว สีเขียนหน้ากากจากปูนขาว ปูนแดง ขี้เถ้า ขมิ้น และเขม่าไฟ (สุทธินันท์ ศรีอ่อน, 2565) การทำผีตาโขนจะเป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน จึงทำให้ผีตาโขนเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่สื่อสารวิธีการคิด การสะท้อนการดำรงอยู่ของคนกับความเชื่อความศรัทธา รากเหง้าทาง วัฒนธรรมและตัวตนของคนในพื้นที่ด้วย แม้ว่าผีตาโขนจะมีการสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อยุคสมัยและวิธีการคิดของคนเปลี่ยน ก็ส่งผลทำให้ความเชื่อมีการคลายตัวลง ทั้งจากกระแสการท่องเที่ยวของโลก การรับอิทธิพลจากเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ข้อมูลความรู้จากระบบเครือข่าย อินเทอร์เน็ต และการประกวดแข่งขัน ดังนั้นความเป็นศิลปะพื้นบ้านของ ผีตาโขนจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดไปตามเงื่อนไขของปัจจัยแวดล้อม และการสร้างสรรค์ที่เน้นการตอบสนองคนอื่น ๆ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยว จึงต้อง นำหลักการทางศิลปะเข้ามาเป็นแนวทางการทำให้ผีตาโขนกลายเป็น ศิลปะสร้างสรรค์ที่น่าหลงใหล ด้วยการใช้สีสมัยใหม่มาระบายหน้ากากให้มี สีสดใสใสร่าเริง ส่วนเครื่องแต่งกายมีการตัดเย็บให้มีลักษณะรุ่มร่าม มีการต่อ ผ้าหลากหลายอย่างประณีต และพิถีพิถันที่มีความสวยงามมากกว่าสมัยก่อน ซึ่งการทำผีตาโขนมีความสวยงามวิจิตร แปลกตา แปลกใหม่และโดดเด่นก็จะมี ผลต่อชุมชน และการประกวดแข่งขันระหว่างหมู่บ้านด้วย (นพพล แก่งจำปา, 2562; ชีรภัทร คำทิง และภาควงมณี สุขเจริญ, 2564; สุทธินันท์ ศรีอ่อน, 2565) ที่ผ่านมานั้น การทำผีตาโขนในงานบุญหลวงถูกทำขึ้นมา 3 แนวทาง คือ แนวอนุรักษ์ แนวบูรณาการ และแนวสร้างสรรค์เพื่อผลด้านเศรษฐกิจ

ซึ่งแนวบูรณาการสร้างสรรค์นั้น ผู้ทำจะบูรณาการแนวคิดของเรื่องราว หลักการทางศิลปะ และความคิดสร้างสรรค์ร่วมด้วย (พระครูปลัดสุมังคโล แสงมะโน, แสงอาทิตย์ ไทยมิตร, อัครเดช นิลโยธิน และอัจฉรา สาร, 2562) แม้ว่าศิลปินศิลปะสร้างสรรค์ จะถูกสร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นมาใหม่ให้มีรูปแบบ มีสีสันและมีการใช้วัสดุสมัยใหม่มาทำให้ศิลปินแตกต่างไปจากเดิม โดยผู้ทำจะมีการผสมผสานแนวคิด และแรงบันดาลใจจากวัฒนธรรมและความเชื่อท้องถิ่นมาทำให้ศิลปินมีความงามแบบใหม่ที่อยู่บนฐานคิดของการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอำเภอด่านซ้ายให้คงอยู่ แต่กระบวนการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงก็ได้เบียดขับตัวตนและความเป็นศิลปินพื้นบ้านออกไปจากพื้นที่อย่างถาวรเช่นกัน ทั้งนี้ศิลปินศิลปะสร้างสรรค์ที่ถูกทำขึ้นมา ล้วนสามารถสร้างความตรงตาดึงใจให้กับคนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวได้เกิดประสบการณ์รับรู้คุณค่าทางสุนทรียภาพแบบใหม่ด้วย

จะเห็นได้ว่าศิลปินมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยที่มาจากชุมชน หรือภายนอกชุมชนหลายด้าน ที่ส่งผลทำให้ความเป็นศิลปินที่ชาวบ้านทำขึ้นใช้เข้าร่วมงานบุญหลวงมีการเปลี่ยนแปลงไป ผู้เขียนจึงต้องการนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของศิลปินจากศิลปินพื้นบ้านสู่ศิลปินสร้างสรรค์

2. แนวคิดศิลปะสร้างสรรค์

ศิลปะสร้างสรรค์นั้น เป็นวิทยาการและองค์ความรู้ทางศิลปะของชาติตะวันตกที่ล้นหลามเข้าสู่ประเทศไทยในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงส่งผลต่อการพัฒนาผลงานสร้างสรรค์ภายในประเทศ โดยการเปลี่ยนแปลงจะแสดงถึงก้าวหน้าของประเทศและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผู้สร้างสรรค์

จากการมีเสรีภาพทางการคิดและการนำเสนอรูปแบบของผลงานมากขึ้น ซึ่งศิลปะสร้างสรรค์จะแสดงให้เห็นถึงการพัฒนารูปแบบ การแสดงออก และแนวความคิด โดยผู้สร้างสรรค์ต้องมีการค้นคว้าหาข้อมูล คิดค้นเทคนิค กระบวนการที่สอดคล้องกับทักษะ และรสนิยมของตนเองให้มากที่สุด (อธิฐ งามนิสัย, 2561) ความเป็นศิลปะสร้างสรรค์นั้นจะมีเรื่ององค์ความรู้ทางศิลปะและสุนทรียศาสตร์ที่ถูกนำมาถ่ายทอดผ่านอารมณ์ความรู้สึก ประสบการณ์ และความคิดลงไปในงาน (ปรีชา เกาทอง, 2561) ส่วนรูปแบบศิลปะสร้างสรรค์ตามแบบศิลปะตะวันตกนั้น ผู้สร้างสรรค์ต้องใช้ประสบการณ์และแรงบันดาลใจจากเรื่องราว รูปทรง กรรมวิธี กระบวนการ มาทำให้ศิลปินมีอัตลักษณ์และแสดงตัวตนในพื้นที่งานบุญหลวง โดยมีทฤษฎีศิลปะ กฎเกณฑ์ทางปรัชญาสุนทรียศาสตร์ผสมผสานแฝงเร้นอยู่ จึงทำให้ศิลปินสร้างสรรค์นั้นมีคุณค่าความเป็นต้นแบบและความเป็นปัจเจกบุคคล ที่ยังคงสื่อสารกลิ่นไอของภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปะพื้นบ้านร่วมกับความเป็นศิลปะสมัยใหม่บนพื้นที่วัฒนธรรมอำเภอด่านซ้ายด้วย

อย่างไรก็ดีการใช้หลักการศิลปะ สุนทรียศาสตร์ร่วมกับทักษะฝีมือที่ชำนาญการย่อมทำให้ผลงานมีคุณค่า ดังปรากฏเป็นศิลปินสร้างสรรค์ที่ช่างแต่ละคนมีการหลอมรวมความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์เชิงคุณค่าไปสู่จินตนาการและทฤษฎีใหม่ที่นำมาเป็นแนวทางสร้างความงาม เพื่อให้มีการยอมรับในแวดวงวิชาการของไทยและตะวันตก (เขมา แฉ่งฉายา, 2565) ดังที่ ไคลฟ์ เบลล์ (Clive Bell) กล่าวว่า ความงามถูกแสดงออกมาผ่านรูปทรงที่สำคัญ และลีโอ ตอลสตอย (Tolstoy) กล่าวว่า ความงามสามารถกระตุ้นสำนึกและความคิดทางสังคมได้ นั่นก็หมายความว่า การรับรู้และการมี

ประสบการณ์ทางสุนทรียภาพ จะมีผลต่อการเข้าใจถึงคุณค่าความงามของวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นอย่างงานบุญหลวงและผีตาโขนที่มีเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมได้

3. ผีตาโขนบนพื้นที่วัฒนธรรมอำเภอด่านซ้าย

3.1 งานบุญหลวงบนพื้นที่อำเภอด่านซ้าย

อำเภอด่านซ้ายมีคำขวัญว่า “ดินแดนแห่งสัจจะไมตรี ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน สถานที่สำคัญก็คือพระธาตุศรีสองรัก” เป็นพื้นที่แบบภูเขาสูงและพื้นที่ราบทำเกษตรกรรม ชาวบ้านใช้แม่น้ำหมันเป็นแหล่งน้ำอุปโภค บริโภค และใช้ในพิธีกรรมงานบุญหลวง ในรอบหลายปีที่ผ่านมาชุมชนและภาครัฐได้ร่วมกันส่งเสริมและขับเคลื่อนอำเภอด่านซ้ายให้เป็น “พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์” โดยใช้ถนนพระแก้วอาสา เป็นพื้นที่จัดงานประเพณีงานบุญหลวง และการละเล่นผีตาโขนตลอด 3 วัน ซึ่งพื้นที่ทางวัฒนธรรมดังกล่าวจะถูกประกอบสร้างด้วยพื้นที่ คน และจิตวิญญาณของพื้นที่ที่สามารถสร้างรับรู้ และช่วยบอกเล่าเรื่องราวของความเชื่อท้องถิ่น การอนุรักษ์ กระจายแพร่ และการต่อยอดวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “...ด่านซ้ายเป็นพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีสีสันและเต็มไปด้วยการรอยคอยของคนในพื้นที่และนักท่องเที่ยวให้เข้ามาร่วมสนุกสนานไปด้วยกัน...” โดยแต่ละชุมชนจะมีการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมเฉพาะที่มีความศักดิ์สิทธิ์ มีพิธีกรรม และการทำให้ผีตาโขนเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง

งานบุญหลวงมีเจ้าพ่อกวนเป็นผู้นำจิตวิญญาณที่ชาวบ้านให้ความศรัทธาอย่างแรงกล้าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยเจ้าพ่อกวนมีสถานภาพเป็น

ร่างทรงวิญญาณเจ้านายเพื่อการเสี่ยงทายกำหนดวันจัดงานบุญหลวง 3 วัน สำหรับกำหนดการที่ถูกทำขึ้นโดยภาครัฐและชุมชนมีดังนี้ วันแรก คณะเจ้าพ่อกวานและนางเทียมนำขบวนไปนิมนต์พระอุปคุต ที่เชื่อว่าเป็นพระผู้มีฤทธิ์ นภาพ ที่สามารถเนรมิตกายอยู่ในมหาสมุทร เพื่อปกป้องรักษา และสร้างความสงบสุขในพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำหมัน เมื่ออัญเชิญเสร็จแล้วจะนำใส่พาน และนำขบวนกลับมาที่หอพระอุปคุตบริเวณวัดโพนชัย เพื่อประกอบพิธีกรรมการช่วยปราบมาร และป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดในช่วงงานบุญหลวง วันที่สองเป็นพิธีการแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง โดยสมมติให้วัดโพนชัยคือเมือง มีผิตาโขน เจ้าพ่อกวานและนางเทียมร่วมขบวนแห่ มีผิตาโขนตามคุ้มหมู่บ้านเข้าร่วมขบวนแห่จำนวนมาก และยังมีผิตาโขนที่ไม่ได้ร่วมขบวนแห่ แต่เดินกระจายไปทั่วบริเวณงานบุญหลวงเดินทยอยล้อผู้คน que เดินผ่านไปมา สำหรับขบวนแห่ผิตาโขนนั่นจะเข้าไปแห่รอบอุโบสถ 3 รอบ จากนั้นแยกย้ายไปทำการละเล่นตามถนนหนทาง ส่วนวันที่สาม เป็นวันที่ชาวบ้านเข้าวัดฟังเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์ ที่วัดโพนชัย ชาวบ้านเชื่อว่า “ใครได้ฟังเทศน์ดังกล่าวจบในวันเดียวจะได้กุศลแรงและจะได้พบพระศรีอาริยมุตไตร ในชาติหน้า” (เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2557; ปฐม หงส์สุวรรณ, 2558) กล่าวได้ว่า งานบุญหลวงเป็นภาพสะท้อนสังคมเกษตรกรรมที่มีพิธีกรรมขอ น้ำขอฝนจากพญาแถน ร่วมกับความศรัทธาในพุทธศาสนาผ่านพิธีกรรมการ เบิกพระอุปคุต ที่เป็นแก่นหลักก่อนเริ่ม งานบุญหลวง สำหรับการแห่พระ เวสสันดรเข้าเมืองและการฟังเทศมหาชาตินั้นถือว่าเป็นหัวใจสำคัญที่มีการ เชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณว่า เป็นการละเล่นผิตาโขนถวายผี เจ้านาย ส่วนการละเล่นผิตาโขนร่วมกับการจุดบั้งไฟ เชื่อว่าจะทำให้ฝนตก

ถูกต้องตามฤดูกาล ยิ่งในงานบุญหลวงแล้วถ้ามี ผีตาโชนจำนวนมากเข้ามา
มาร่วมการละเล่น ก็จะทำให้ฝนตกมากตามไปด้วย เนื่องจากผีฟ้าพญาแถน
เกิดความพึงพอใจ จึงตกลงบันดาลให้บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์และม
ีความสุข ดังนั้นการเข้าร่วมงานบุญหลวงของชาวบ้านก็ย่อมเห็นถึงการยึดถือ
และปฏิบัติตามประเพณีท้องถิ่นที่ช่วยสร้างความรักความสามัคคี และความ
เป็นหนึ่งเดียว

ภาพที่ 1 แสดงลักษณะผีตาโชนแบบดั้งเดิมที่เป็นศิลปะพื้นบ้าน

ที่มา : พรพิทักษ์ แม้นศิริ (2564)

3.2 ผีตาโชนกับความเป็นศิลปะพื้นบ้าน

ผีตาโชนเป็นชื่อเรียกบุคคลที่มีการแต่งกายอย่างผีที่มีลักษณะเฉพาะ
ช่างชาวบ้านทำขึ้น เพื่อนำไปเข้าร่วมพิธีกรรมและการละเล่นในงานบุญหลวง
ผีตาโชนมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ดังนี้ 1) หน้ากาก 2) เครื่องแต่งกาย และ
3) เครื่องประดับตกแต่ง ซึ่งถูกคิดและประดิษฐ์บนฐานความเชื่อและความ
ศรัทธาของชุมชน มีรูปแบบและการทำที่เรียบง่าย และมีการใช้วัสดุใน
ท้องถิ่นเป็นหลัก (ภาพที่ 1) จึงเข้าข่ายการเป็นงานศิลปะพื้นบ้าน (folk arts)

อันหมายถึง ผลงานที่ถูกคิดค้นขึ้นจากภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อการแก้ปัญหา และการนำไปใช้สนับสนุนการดำเนินชีวิต แม้ว่าผีตาโชนจะถูกพัฒนาและแก้ไขมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เหมาะสมกับคนในพื้นที่ และการนำไปใช้ประโยชน์ก็ตาม แต่ทุกครั้งของการพัฒนาจะต้องใช้ความคิด ประสพการณ์ และการทดลองทำเพื่อให้ได้ผีตาโชนที่สามารถตอบสนองต่อการเข้าร่วม พิธีกรรมและการละเล่นเพื่อการท่องเที่ยวอย่างมีศักยภาพ (อริฐ งามนิสัย, 2561) สำหรับความเป็นศิลปะพื้นบ้านของผีตาโชนนั้นมาจากการใช้วัสดุพื้นถิ่นในการทำ เช่น ทางมะพร้าว หวด สีจากดินหม้อ เสื้อผ้าและเศษผ้าเก่า มุ้ง หรือจิวรพระเก่า (เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2557) ส่วนลายบนหน้ากากดั้งเดิมนั้นคือลายลูกอ๊อดที่เชื่อมโยงกับการมีอยู่ในธรรมชาติ เพื่อสื่อสารและคาดหวังผลให้เกิดความสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารเมื่อพิธีกรรมเสร็จสิ้น อย่างไรก็ตาม บุญหลวงเป็นงานบุญสะเทวดากับบุญบังไฟที่หลอมรวมเป็นงานเดียวกัน จึงมีพิธีกรรมการขอฝนจากผีฟ้าพญาแถนโดยมีเจ้าพ่อกวนร่วมประกอบพิธีกรรม ตามความเชื่อที่ว่า “ฝนจะตกถูกต้องตามฤดูกาล การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารจะได้ผลดี” ส่วนการใช้มีดดาบรูปอวัยวะเพศชายทาสีแดง เพื่อเป็นอาวุธของผีตาโชนนั้นจะมีนัยยะเชิงความหมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ผลผลิตทางการเกษตรและข้าวปลาอาหาร (ปฐม หงส์สุวรรณ, 2558) นอกจากนี้ยังมี “บักแบ่น” รูปแกะสลักชายหญิงร่วมเพศกัน ซึ่งผีตาโชนจะถือห่มแหงและหยอกเย้าผู้หญิงที่มาร่วมงาน มีการสร้างกลไกการชักให้ขยับและเคลื่อนไหวคล้ายจริง จะมีนัยยะถึงการเริ่มต้นและการก่อกำเนิดชีวิตและสรรพสิ่งด้วย นพพล แก่งจำปา (2562) กล่าวว่า การที่ผีตาโชนถือมีดดาบรูปสัญลักษณ์อวัยวะเพศชาย และรูปแกะสลักคนร่วมเพศที่นำมาเล่น

และหยอกล้อกับผู้คน เป็นสัญลักษณ์เชิงความหมายว่า ผีตาโชนเป็นตัวแทนของผีที่ยังหมกมุ่นกับการมรณและราคะ ที่ช่วยสะท้อนถึงพฤติกรรมของผีที่ยังติดกับบ่วงของความสนุกสนาน และความรื่นรมย์บนโลกมนุษย์ อย่างไรก็ตาม สัญลักษณ์ทางเพศกับผีตาโชน ได้ถูกยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่สื่อสารถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินฟ้าอากาศตลอดทั้งปี จึงส่งผลต่อความรู้สึกของชาวบ้านในพื้นที่

แม้ว่าการทำผีตาโชนของชาวบ้านจะถูกปลูกฝังกันมาในครัวเรือนอย่างยาวนาน แต่ผู้ทำก็มีอิสระที่จะสอดแทรกทัศนคติลงไปได้ เช่นลาย วัสดุ และวิธีการทำ แต่ความเป็นศิลปะพื้นบ้านก็ยังปรากฏให้เห็นจากวัสดุอย่างเช่น ทางมะพร้าวที่ถูกนำมาเกลารสส่วนโคนให้เป็นรูปทรงหน้า เจาะช่องตา ส่วนจมูกใช้ไม้เนื้ออ่อนเกลารสและแกะสลักเป็นรูปวงสำหรับนำมาติดบนหน้า มีการทาสีบนหน้ากากด้วยสีหม้อดำ ขมิ้น ปูนขาว ปูนแดง ดินแดง สีถ้ำเขมาไฟตามแบบที่กำหนดขึ้น ตกแต่งหน้ากากด้วยการวาด หรือการปะติดปาก ฟัน และดวงตา ส่วนศีรษะใช้หวดที่เล็กใช้แล้วนำมาดัดตรงกันหวดให้มีรอยปุ่ม และมีขนาดสวมลงบนศีรษะได้ จากนั้นจึงนำมาเย็บติดกับหน้ากากที่เตรียมไว้ แล้วใช้กาบมะพร้าวเย็บติดด้านข้างหวดทั้งสองด้านให้เป็นเขา เส้นเส้นผมทำจากเชือกมัดกระสอบย้อมสีนำมามัดติดกับหวด ชาวบ้านบางคนใช้ทางมะพร้าวมาทุบเนื้อออกแล้วประดิษฐ์เป็นเส้นผม หรือใช้เศษผ้าเก่าฉีกแล้วเย็บต่อกันให้เป็นริ้ว ชุดจะใช้เสื้อผ้าเก่า หรือผ้าจากที่นอนเก่าดึงไส้ขนออกมาตัดเป็นชุดสวมใส่ (นพพล แก่งจำปา, 2562) มีการใช้หมากกะหล่งหรือกระดิ่งมามัดห้อยบริเวณเอว เมื่อผีตาโชนเคลื่อนไหวจะเกิดเสียงดังกังวาลอย่างมีจังหวะขึ้น ส่วนอาวุธดาบรูปอวี้วะเพศชายขนาดใหญ่ทาสีแดง

ที่ปลายเป็นตัวหลอกล่อมาให้เข้ามาสนุกสนาน เพลิดเพลินกับโลกีย์ จนลืม การขัดขวางกิจกรรมทางพุทธศาสนาในงานบุญหลวง ส่วนเคล็ดลับการทำ ผีตาโขนนั้น จะต้องทำในที่ลับตาคน เช่นบริเวณใต้ถุนบ้าน หรือใต้ถุนเล่าข้าว เพื่อไม่ให้คนอื่นรู้ว่าผีตาโขนมีลักษณะอย่างไรและมีใครเป็นผู้สวมใส่

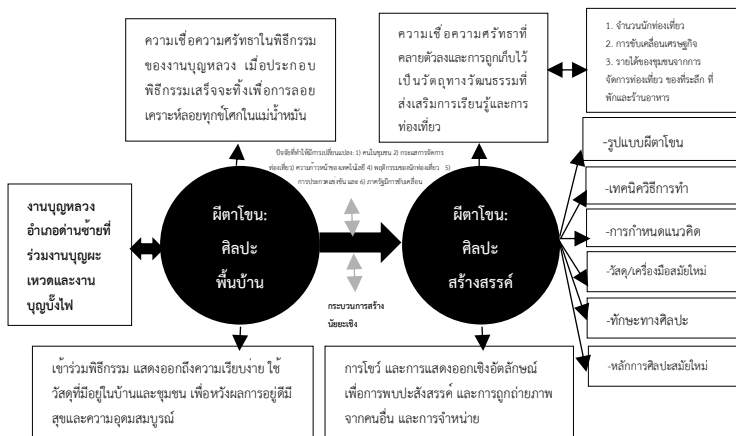
ดังนั้นความเป็นศิลปะพื้นบ้านของผีตาโขน จึงมีนัยยะถึงวิถีชีวิตที่ สัมพันธ์กับธรรมชาติวิถีชีวิตความเป็นอยู่และประเพณีที่ก่อเกิดรูปแบบการ ผลิต จนส่งผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมขึ้น โดยที่ผีตาโขน สมัยดั้งเดิมนั้นนิยมระบายสีแบบเรียบแบน มีการทำแบบหยาบ ไม่มี รายละเอียด และไม่นิยมเขียนลาย ปัจจุบันยังมีการทำผีตาโขนดั้งเดิมอยู่บ้าง เพื่อการอนุรักษ์ และการปกป้องวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ สำหรับการเก็บ รักษาไว้ให้คนรุ่นหลังและนักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้และชื่นชมต่อไป

3.3 ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงผีตาโขนจากศิลปะพื้นบ้านสู่ศิลปะ สร้างสรรค์

การที่ภาครัฐมีนโยบายและกิจกรรมการใช้ศิลปะวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปสู่การจัดการท่องเที่ยวชุมชน ส่งผลทำให้พื้นที่ที่มีวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ เฉพาะถูกนำมาพัฒนา ประยุกต์ และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เพื่อให้มีคุณค่าและ มูลค่าเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทาง วัฒนธรรม เช่น อำเภอด่านซ้ายที่ถูกภาครัฐทำให้เป็นพื้นที่การท่องเที่ยว โดย จัดให้ผีตาโขนองค์ประกอบสำคัญในงานบุญหลวง ได้ถูกทำให้มีการปรับตัว และพัฒนาไปตามยุคสมัย โดยมีตัวแปรสำคัญอย่างเช่น เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม และการอนุรักษ์เข้ามาหนุนเสริมและขับเคลื่อน ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อ การเปลี่ยนแปลงผีตาโขนจากศิลปะพื้นบ้านสู่ศิลปะสร้างสรรค์มีดังนี้ 1) คน

ในชุมชนมีศักยภาพด้านความรู้ความเข้าใจ และทักษะทางศิลปะสร้างสรรค์มากขึ้น จึงนำความรู้ใหม่มาผสมผสานกับความรู้เดิม และความเป็นสิ่งเดิม ด้วยการระบายนี การแกะสลัก และการปั้นหรือการสืบทอดเพื่อเพิ่มมิติของรูปทรง 2) กระแสการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทำให้ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมความรู้แก่ชุมชนทุกมิติ จึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการคิด วิธีการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ เนื่องจากชุมชนจะมีความรู้ความเข้าใจในมิติการท่องเที่ยวมากขึ้น 3) ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ช่วยออกแบบ 3D ทำให้สามารถปรับและพัฒนารูปแบบได้ง่าย 4) พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่ต้องการรับรู้ถึงวิถีชีวิตชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรม ทำให้ผีตาโขนถูกประดิษฐ์เพื่อเอาใจนักท่องเที่ยวให้มีความประทับใจ 5) การประกวดแข่งขันการวาดภาพผีตาโขนเชิงสร้างสรรค์ ทำให้คนในชุมชนกระตือรือร้นต่อการคิด และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้ตอบสนองเกณฑ์ที่ผู้จัดและคณะกรรมการกำหนดขึ้น 6) การที่ภาครัฐมีการขับเคลื่อนด้วยกิจกรรม การท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น การประกวดขบวนแห่ การประกวดการแสดงบนเวทีกลาง และการประกวดวาดหน้ากากผีตาโขน โดยมีเกณฑ์เฉพาะด้านความคิดสร้างสรรค์และความแปลกใหม่ ส่งผลทำให้ชุมชนต้องสร้างผลงานรูปแบบใหม่ขึ้นมา นอกจากนี้ยังต้องสร้างบรรยากาศงานบุญหลวงให้มีสีสัน และสร้างความเร้าใจด้วยเสียงดนตรี เพื่อให้เกิดความรู้สึถึงความเป็นสมัยใหม่ ดังนั้นการทำผีตาโขนสมัยใหม่จึงมีแนวโน้มไปสู่ความเป็นแฟนตาซีมากขึ้น และความสวยงามที่แปลกตาไปของผีตาโขนนั้นมาจากการใช้ความรู้ใหม่ เช่น หลักการศิลปะสร้างสรรค์มาเป็นแนวคิดในกระบวนการทำงานด้วย

อย่างไรก็ดีความเป็นผีตาโขนดั้งเดิมนั้นได้ถูกถ่ายทอดจากผู้นำครอบครัวสู่ลูกหลานมาอย่างต่อเนื่อง แต่กระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม การท่องเที่ยว และความเชื่อส่วนบุคคลก็ได้ทำให้ผีตาโขนถูกจินตนาการขึ้นใหม่ตามทัศนะของผู้ทำ ด้วยการพยายามที่จะสร้างอัตลักษณ์เฉพาะให้เกิดขึ้น ท้ายสุดของความเป็นผีตาโขนตามแนวทางศิลปะสร้างสรรค์ก็สามารถสร้างความตื่นตาตื่นใจกับรูปแบบผีตาโขนสร้างสรรค์ใหม่ จนช่วยสร้างประสบการณ์ทางสุนทรียภาพที่ดีแก่นักท่องเที่ยว สร้างเศรษฐกิจชุมชนและการทำให้อำเภอด่านซ้ายเป็นพื้นที่การท่องเที่ยวที่ชัดเจน (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 แสดงการเปลี่ยนแปลงผีตาโขนศิลปะพื้นบ้านสู่ศิลปะสร้างสรรค์

ที่มา : ไทยโรจน์ พวงมณี (2566)

3.4 การพัฒนาฝีมือในรูปแบบสร้างสรรค์

การนำหลักการทางศิลปะสร้างสรรค์มาใช้ในการทำฝีมือของกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความเข้าใจและมีทักษะทางศิลปะขั้นสูง ย่อมทำให้ฝีมือได้ถูกยกระดับขึ้นในทุกมิติ ส่วนความเชื่อท้องถิ่นที่คล้ายตัวลงนั้นส่งผลต่อผู้ทำฝีมือยอมที่จะใช้จ่ายเงินซื้ออุปกรณ์สมัยใหม่ที่มีราคาสูงมาผลิต พร้อมกับการใช้หลักการศิลปะสร้างสรรค์มาทำฝีมือให้สวยงามมีความสอดคล้องกับยุคสมัยและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่สนใจถ่ายภาพเพื่อการบันทึกและเผยแพร่ประสบการณ์ทางสุนทรียภาพไปสู่คนอื่น ๆ เป้าหมายของฝีมือสร้างสรรค์ตามทัศนะของผู้ทำคือ 1) การเข้าร่วมพิธีกรรม 2) การละเล่นสนุกสนาน และ 3) การขายให้นักท่องเที่ยวที่สนใจ ซึ่งกลุ่มผู้ทำที่มีทักษะทางศิลปะสูงย่อมสร้างจุดดึงดูดใจและกระตุ้นความต้องการเป็นเจ้าของจากผู้ซื้อได้ดี จากความสวยงามลงตัวของฝีมือโดยองค์ประกอบสำคัญคือการสร้างรูปแบบ และลวดลายที่มีการศึกษาค้นคว้ามาเป็นอย่างดี กรณีผลิตเป็นกลุ่มจะเน้นรูปแบบเดียวกัน เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ โดยฝีมือนั้นจะถูกปรับเปลี่ยนโครงหน้าเพื่อให้มีลักษณะเรียวยาว ใช้สีคู่ตรงกันข้าม และสีสว่างสดใสผสมผสานการวาดลายสมัยใหม่กับลายไทยเข้าด้วยกัน โดยการรวมกลุ่มคนที่มีประสบการณ์มาคิดและทำให้ฝีมือมีลักษณะเฉพาะกลุ่ม เพื่อให้มีความเป็นทีมที่แตกต่างจากคนอื่นและมีจุดเด่นแก่ผู้พบเห็นด้วย (พรพิทักษ์ แม้นศิริ, 2564) ซึ่งการทำฝีมือในรูปแบบศิลปะสร้างสรรค์นั้นจะใช้แนวคิดจากความเป็นศิลปะพื้นบ้านร่วมกับหลักการทางศิลปะสร้างสรรค์ กระบวนการทำงาน เพื่อการพัฒนางานด้านความรู้ด้านการคิดและการสร้างคุณค่าทางสุนทรียภาพแบบใหม่ให้กับฝีมือ

(อิริฐ งามนิตย, 2561) ดังนั้นความท้าทายของผู้ทำผีตาโชนคือการประดิษฐ์คิดค้นให้เกิดรูปแบบที่มีลักษณะศิลปะแฟนตาซี (fantasy art) มากที่สุดเพื่อหวังผลการรับรู้และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวจากรูปแบบที่ไม่เหมือนใคร อย่างไรก็ตามการการทำผีตาโชน 1 ตัวนั้น ผู้ทำจะต้องคิดและออกแบบรูปแบบผ่านหน้ากากและเครื่องแต่งกายด้วยแนวทางศิลปะสร้างสรรค์ และต้องออกแบบพฤติกรรมของผีตาโชนด้วย เช่น การเดินหยอกล้อผู้คน การเดินโยกย้ายตัวไปมาให้หมากกะแหล่งมีจังหวะเสียง หรือการหยุดวางท่าทางเมื่อมีนักท่องเที่ยวมาถ่ายภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับรูปแบบผีตาโชนที่ตนเองคิดขึ้นใหม่ก่อนที่จะนำเข้าร่วมขบวนแห่ผู้ทำจะคิดบุคลิกภาพให้กับผีตาโชนด้วย สำหรับความเป็นศิลปะสร้างสรรค์กับการทำผีตาโชนของแต่ละกลุ่มนั้น มีการแสดงออกอย่างอิสระ จนเกิดปรากฏการณ์การคิดนอกกรอบขึ้นจะเห็นได้จากการนำเสนอผีตาโชนตามแนวทางศิลปะแนวคิด (conceptual arts) และศิลปะเพอร์ฟอร์แมนซ์ (performance art) รวมภายในงาน จึงเป็นรูปแบบที่ช่วยสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาแสวงหาความแปลกใหม่ที่แตกต่างเพื่อการเรียนรู้ การต่อยอดความคิดและการใช้ชีวิตของตนเองอย่างมีความสุขต่อไปได้ ดังที่ ปรีชา เกาทอง (2561) กล่าวว่า ศิลปะสร้างสรรค์สมัยใหม่นั้น ผู้ทำได้สอดแทรกประสบการณ์เชิงคุณค่าลงไปในผลงาน เช่น (1) ความรู้สึกจากใจ (heart) และความศรัทธา (2) สติปัญญา (Intelligence) จากการหาแรงบันดาลใจ ความคิด จินตนาการ และ (3) ทักษะฝีมือ (hand) จากการจัดองค์ประกอบ การทดลองค้นหาเทคนิควิธีการจนเป็นผลงานที่มีปรัชญามีความหมายและมีความงาม

สำหรับกลุ่มผู้ทำผีตาโขนบางกลุ่ม ได้ทำการคิดค้นนวัตกรรมทางวัสดุขึ้นมาใหม่ เพื่อทดแทนทางมะพร้าวที่หายาก และราคาค่อนข้างสูง เช่น การนำไม้อัดหรือกระดาษอัดมาตัดเป็นโครงหน้ากากที่ควบคุมขนาด น้ำหนัก และรูปแบบของโครงหน้ากากผีตาโขนได้ โดยมีขั้นตอนสำคัญดังนี้ 1) ขั้นตอนการกำหนดและร่างรูปแบบผีตาโขนตามต้องการจากความคิดสู่กระดาษ 2) ขั้นตอนการคาดคะเนและพิจารณาค้นหาคำตอบว่ารูปแบบใดของผีตาโขนที่จะสวยงาม แปลกตา มากที่สุดในงานบุญหลวง 3) ขั้นตอนลงมือทำตามรูปแบบที่เห็นว่าเหมาะสม และตามจุดประสงค์ที่วางไว้ และ 4) ขั้นตอนการตกแต่งประดับประดาด้วยวัสดุหรืออุปกรณ์ เพื่อสร้างสัญลักษณ์สู่การรับรู้เชิงความหมายใหม่และความงาม (ภาพที่ 3) อย่างไรก็ตามการที่ช่างได้มีโอกาสทดลองทำผีตาโขนแบบใหม่ที่มีการเชื่อมโยงจิตวิญญาณของชุมชนผสมผสานกับการแสดงออกอย่างทรงพลัง จึงทำให้ผีตาโขนมีอัตลักษณ์ มีความแปลกใหม่อันแสดงถึงความสำเร็จที่ต้องมาจากการใช้สติปัญญาสร้างสรรค์อย่างเต็มศักยภาพ

ภาพที่ 3 แสดงกลุ่มผีตาโขนศิลปะสร้างสรรค์แต่ใช้แนวคิดแบบดั้งเดิม

ที่มา : Talknews online (2565)

3.5 ผิดาโชนสร้างสรรค์กับการท่องเที่ยวงานบุญหลวง

การขับเคลื่อนและการพัฒนาจากภาครัฐด้วยกิจกรรมการส่งเสริมและการประชาสัมพันธ์งานบุญหลวง โดยมุ่งหวังให้พื้นที่อำเภอด่านซ้ายเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่มึนนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาใช้จ่ายเงินเพื่อการเรียนรู้และการสัมผัสกับประสบการณ์ใหม่ เช่นเดียวกับคนในพื้นที่เองก็มีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ที่เป็นเรื่องการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ดังจะเห็นว่าคนในพื้นที่อำเภอด่านซ้ายมีการเตรียมตัวผ่านการคิดสร้างสรรค์รูปแบบผิดาโชนใหม่ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป้าหมายระยะแรกคือเป็นผิดาโชนเพื่อการ “โชว์” ในขบวนแห่และมีกิจกรรมการประกวดผิดาโชน โดยประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อที่หลากหลายเพื่อจูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาในช่วงเทศกาลงานบุญหลวง (นพพล แก่งจำปา, 2562) ส่วนการยกระดับการเป็นพื้นที่การท่องเที่ยวระดับชาติและนานาชาติของพื้นที่อำเภอด่านซ้ายนั้น จะนำผิดาโชนไปเผยแพร่ยังต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง และกำหนดให้งานบุญหลวงมีผิดาโชนเป็นจุดเด่นหลัก (ภาพที่ 4) มีการสร้างบรรยากาศอย่างงานเฟสติวัล (festival) ตามแบบตะวันตก ทั้งนี้นักท่องเที่ยวจะรับรู้ถึงสีสันและความมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่จำลองจากความดั้งเดิม โดยผิดาโชนจะทำการละเล่นกับนักท่องเที่ยวไปตามถนนพระแก้วอย่างอิสระ

ภาพที่ 4 แสดงผีตาโขนรูปแบบศิลปะสร้างสรรค์ตามจินตนาการของช่าง
ที่มา : ไทยโรจน์ พวงมณี (2566)

สำหรับปัจจัยที่ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่
อำเภอด่านซ้ายในช่วงงานบุญหลวงจำนวนมากนั้น เป็นผลมาจากการ
ประชาสัมพันธ์ของภาครัฐและการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์อย่างต่อเนื่อง
ด้วยภาพลักษณ์ของผีตาโขนและคุณค่าทางสุนทรียภาพจากการรับรู้ที่เป็น
รูปธรรม จึงทำให้สามารถรับรู้และเข้าถึงอัตลักษณ์ของผีตาโขนได้อย่าง
รวดเร็ว ดังที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ไทยโพสต์, 2566) ระบุว่า
“ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย นักท่องเที่ยวจะ
พบกับสีสันแห่งความสนุกสนานของขบวนแห่ผีตาโขน ที่เนรมิตการแต่งกาย
ให้คล้ายผีและปีศาจ ด้วยการสวมใส่หน้ากากที่มีลวดลายเฉพาะตัว สัมผัส
พลังศรัทธาของชาวชุมชนที่สืบทอด และรักษาประเพณีผีตาโขนมายาวนาน”
ส่วน ชาลินี บริราช (2563) กล่าวว่า “การเป็นประเพณีท้องถิ่นเพื่อการ
ท่องเที่ยว การละเล่นผีตาโขนจึงเป็นการแสดงที่ต้องการให้นักท่องเที่ยวติดตา

ตรึงใจ เช่น มีพิธีเปิดงาน การจัดประกวดขบวนแห่ หน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโชน หรือการประกวดทำเต๋น” ดังนั้นผีตาโชนในฐานะตัวแทนพื้นที่ผ่านซ้ายและประเพณีท้องถิ่นจึงถูกปรับให้มีลักษณะเป็นการแสดงที่เน้นความสนุกสนานและความบันเทิง โดยผีตาโชนจะถูกทำขึ้นมาอย่างประณีตและมีความละเอียด แต่การผลิตรูปแบบดั้งเดิมก็ยังคงอยู่ ส่วนการทำผีตาโชนรูปแบบใหม่ได้ถูกเปลี่ยนมือจากชาวบ้านมาเป็นกลุ่มช่างที่มีทักษะทางด้านศิลปะ (ชาลินี บริราช, 2563) ดังนั้นการทำให้ผีตาโชนให้มีคุณค่าแบบใหม่กว่า 1,500 ตัว ร่วมขบวนแห่ในงานบุญหลวงที่มีผีตาโชน จึงส่งผลต่อความรู้ความเข้าใจ การรับรู้และการเกิดสุนทรียภาพของนักท่องเที่ยว ที่มีการรับรู้จากตลาดอสังหาริมทรัพย์ เสี่ยง และห่วงทำการเดินของผีตาโชนอย่างหลากหลาย ผีตาโชนในฐานะวัตถุทางวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณ์โดดเด่น ผู้คน พื้นที่ อาหาร ที่พัก และพิธีกรรมในงานบุญหลวง จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยยกระดับคุณค่าทางวัฒนธรรมเฉพาะไปสู่การท่องเที่ยวของประเทศอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 5 แสดงรูปแบบผีตาโชนศิลปะสร้างสรรค์ที่ผู้ทำใช้หลักการทางศิลปะ
ที่มา : ไทยโรจน์ พวงมณี (2566)

อย่างไรก็ดีผีตาโชนศิลปะสร้างสรรค์ ได้ส่งผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ
ขึ้นในชุมชน จากการขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว ในราคา 600 -8,000
บาท ทำให้คนรุ่นใหม่มีโอกาสสร้างสรรค์ผีตาโชนได้มากขึ้น (ภาพที่ 5)
กล่าวได้ว่าเมื่อผีตาโชนได้ถูกภาครัฐเข้ามาบริหารจัดการ จึงทำให้ประเพณี
ท้องถิ่นปรับตัวไปสู่การกลายเป็นเทศกาลประจำปีของประเทศไทยที่
นักท่องเที่ยวทั่วโลกต้องการเข้าร่วมงาน ดังนั้นผีตาโชนที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้น
จึงอาจไม่ใช่เพื่อการดำรงอยู่ของประเพณีท้องถิ่นเท่านั้น แต่ผีตาโชนได้ถูกทำ
ขึ้นเพื่อการเป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคี ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน
และความบันเทิงของพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จึงเป็นโอกาสให้คนในชุมชนมี
รายได้จากการท่องเที่ยวช่วงเทศกาลงานบุญหลวง เช่น การบริการเช่าชุดผี
ตาโชนสำหรับสวมใส่เข้าร่วมงานในราคาชั่วโมงละ 200 บาท และยังมีกร

เปิดร้านขายของที่ระลึก พิพิธภัณฑ์ผิตาโชน และพื้นที่การทำผิตาโชน กิจกรรมเหล่านี้ช่วยสร้างรายได้ร่วมกับการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนตลอดทั้งปีด้วย

4. สรุปผล

ผิตาโชนเป็นชื่อเรียกวัตถุทางวัฒนธรรมหนึ่งที่มีอัตลักษณ์ของอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยที่ปรากฏร่วมอยู่ในงานบุญหลวง หรืองานบุญเดือน 7 โดยภาครัฐและชุมชนได้ร่วมกันจัดงานขึ้นมา 3 วัน เพื่อประกอบพิธีกรรมตามแนวทางของชุมชนและเพื่อการท่องเที่ยวที่เป็นจุดเน้นของจังหวัดเลย จุดสำคัญในงานบุญหลวงคือ การจัดขบวนแห่พระเวสสันดรเสด็จกลับเมือง โดยมีผู้คนและผิตาโชนร่วมขบวนแห่ สำหรับผิตาโชนดั้งเดิมนั้นมีการทำแบบเรียบง่าย เมื่อร่วมพิธีกรรมเสร็จแล้ว จะถูกนำไปทิ้งลงแม่น้ำหมันเพื่อการปล่อยเคราะห์ ลอยทุกข์และทิ้งความโศกออกไปจากชุมชน ปัจจุบันผิตาโชนมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบอย่างไร้ขีดจำกัด ความเชื่อเริ่มคลายตัวลง การทำผิตาโชนมุ่งสู่ศิลปะสร้างสรรค์ที่แฝงไว้ด้วยการคิด ประสพการณ์ และความมุ่งมั่น จึงทำให้พื้นที่อำเภอด่านซ้ายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของผิตาโชนไปสู่รูปแบบใหม่จึงมีปัจจัยที่สนับสนุนอย่างเต็มรูปแบบ เช่นด้านการท่องเที่ยว ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านวัฒนธรรม ด้านภูมิปัญญาและด้านการอนุรักษ์

5. เอกสารอ้างอิง

- เขมา แฉ่งฉายา. (2565). ผลการสร้างสรรคศิลป์ร่วมสมัยจากการศึกษา
ภูมิปัญญาการใช้รูปทรงในภาพจิตรกรรมฝาผนัง (วัดเกาะ) สกุลช่าง
เมืองเพชร. มนุษย์สังคมปริทัศน์. 24(1), 135-146.
- ชาลินี บริราษ. (2563). อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เทศกาลผีตาโชน:
ผีไทยที่ดังไกลถึงเวทีโลก. สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2566, จาก
<https://www.creativethailand.org/view/article>
- ไทยโพสต์. (2566). สิ้นแห่งความสนุกงานประเพณีแห่ผีตาโชน 2566.
สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2566, จาก[https://www.thaipost.net/
tac/travel-news/389944](https://www.thaipost.net/tac/travel-news/389944)
- ธีรภัทร คำทิ้ง และภาคภูมิ สุขเจริญ. (2564). ประเพณีบุญหลวงและ
การละเล่นผีตาโชน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย: บทบาทหน้าที่ใน
สถานะประเพณีประดิษฐ์ภายใต้สถานการณ์โรคโควิด-19.
มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย. 41(1), 21-36.
- นพพล แก่งจำปา. (2562). ท่องเที่ยวเทศกาลผีตาโชน: การเดินทางของผี
ชายขอบสู่โลกกว้างและการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวด่านซ้าย
ในบริบทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. อารยธรรมศึกษาโขง-
สาละวิน. 10(2), 169-193.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2558). “วิธีคิดท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์
ชาวบ้านในประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย”.
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. 6(1), 1-32.

ปรีชา เกาทอง. (2561). “ศิลปะสร้างสรรค์องค์ความรู้ทางวิชาการ”.

บริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์. 1(2), 22-39.

พรพิทักษ์ แม้นศิริ. (2564). *ประเพณีผีตาโขน: รูปแบบการสืบสานมรดก*

ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสองแผ่นดินไทย-ลาว. [วิทยานิพนธ์

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. สืบค้น

เมื่อ 16 กรกฎาคม 2566, จาก [http://202.28.34.124/dspace/](http://202.28.34.124/dspace/handle/123456789/1389)

[handle/123456789/1389](http://202.28.34.124/dspace/handle/123456789/1389)

พระครูปลัดสุราวุธ แสงมะโน, แสงอาทิตย์ ไทยมิตร, อัครเดช นิละโยธิน

และอัจฉรา สาธุ. (2562). ผีตาโขน: พุทธศรัทธาในรูปแบบของ

วัฒนธรรมพื้นบ้าน. *วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*. 8(2), 214-225.

สุทธินันท์ ศรีอ่อน. (2565). จินตนาการหน้ากากผีในวัฒนธรรมพุทธ

สองฝั่งโขง. *วิจิตรวรรณสาร*. 6(3), 87-104.

อธิรุช งามนิสัย. (2561). การประยุกต์ศิลปะพื้นบ้านสู่ผลงานทัศนศิลป์

ออกแบบผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกจากอัตลักษณ์ศิลปะพื้นบ้านสำหรับ

นักท่องเที่ยว. *คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์*. 23(23), 115-129.

เอกรินทร์ พึ่งประชา. (2557). ผีตาโขน: นิยามและความหมายเบื้องหลัง

หน้ากากผีตาโขน. *ดำรงวิชาการ*. 4(1), 120-129.

Talknews online. (2565). *เลยศึกษาค้นนักท่องเที่ยวยุคใหม่ร่วมงานวันไหลผีตาโขน*

บ้านนาเวียง อำเภอด่านซ้าย. สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม 2566, จาก

<https://www.talknews online.com/476740/>